

MAKTABGACHA YOSH BOLALARIDA AGRESSIYANING SHAKLLANISHI VA UNI BOSHQARISH USULLARI

Xaydarova Farangiz Ilhomjon qizi

Oriental universiteti talabasi

Odilbekov Mansurbek Maxmudjon o‘g‘li

Oriental universiteti Uzluksiz ta’lim

pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kuzatiladigan agressiv xatti-harakatlar va ularning oldini olish usullari psixologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Agressiyaning turlari, shakllanish sabablari va uning ijtimoiy hamda biologik asoslari ilmiy adabiyotlarga tayangan holda yoritilgan. Shuningdek, maqolada real eksperimentlar asosida bolalardagi agressiv xatti-harakatlarning oldini olish bo‘yicha samarali usullar taklif etilgan. Ushbu tadqiqot ota-onalar, tarbiyachilar va psixolog mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh davri, agressiya, bolalar psixologiyasi, tarbiya, hissiy aql, konfliktni hal qilish, pedagogik yondashuv.

ASOSIY QISM

Agressiyaning sabablari

Maktabgacha yosh bolalarning rivojlanishida hissiy va ijtimoiy omillar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu davrda bolalar o‘z hissiyotlarini ifodalash va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Agressiya esa ba‘zan tabiiy himoya mexanizmi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli, bolalarning agressiv xatti-harakatlari sabablari va ularni oldini olish usullari psixologik nuqtai nazardan chuqur o‘rganilishi lozim. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiyaning sabablarini aniqlash, uning turli shakllari va uni kamaytirish bo‘yicha samarali usullar tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot biologik, psixologik va ijtimoiy omillarni ko‘rib chiqib, ularning bola xulq-atvoriga ta’sirini baholaydi.

Agressiyaning shakllanishi turli omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni uch asosiy guruhga ajratish mumkin: biologik, psixologik va ijtimoiy omillar.

1. Biologik omillar:

Neyrofiziologik rivojlanish: Katta miya po‘stlog‘i, ayniqsa prefrontal korteks (mantiqiy fikrlash va o‘zini nazorat qilish uchun mas’ul hudud) hali to‘liq shakllanmagan bo‘lishi mumkin.

Gormonlar ta’siri: Tadqiqotlarga ko‘ra, testosteron gormoni darajasining yuqoriligi bolalarda tajovuzkor xulq-atvor ehtimolini oshirishi mumkin.

Temperamental xususiyatlar: Ba’zi bolalar tug‘ma ravishda hissiy jihatdan qizg‘in bo‘lib, tezroq jahllari chiqadi va agressiv javob qaytarish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

2. Psixologik omillar:

O‘zini ifoda eta olmaslik: Kichik yoshdagi bolalar o‘z hissiyotlarini so‘z bilan ifodalash qobiliyatiga ega emasligi sababli, ular jismoniy tajovuz orqali o‘z ehtiyojlarini bildiradilar.

Stress va tashvish: Oila muhitidagi nizolar, bolaga nisbatan qattiq jazo yoki e’tiborsizlik bolaning tajovuzkor bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

Shaxsiy inqirozlar: Yangi muhitga moslashish, ukasi yoki singlisi tug‘ilishi, ota-onaning ajralishi bolalarda hissiy beqarorlik va agressiyani qo‘zg‘atishi mumkin.

3. Ijtimoiy omillar:

Oilaviy muhit: Bolalar ota-onalari yoki atrofdagi kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, o‘zlashtiradi. Agar bola oilada agressiya ko‘rsa, u ham shunday modelni qabul qiladi.

Televideniye va texnologiya ta’siri: Zo‘ravonlik sahnalari ko‘rsatiladigan multfilmlar, o‘yinlar va filmlar bolalarda agressiyani rag‘batlantirishi mumkin.

Jamoaviy muhit: Bolalar bog‘chasi yoki o‘yin maydonchalarida yuzaga keladigan raqobat, o‘z o‘rnini himoya qilishga ham agressiv munosabatlarga sabab bo‘lishi mumkin.

Eksperiment va tadqiqot natijalari

Bolalardagi agressiyaning sabablari va uni kamaytirish usullarini aniqlash maqsadida turli eksperimentlar o‘tkazilgan. Quyida mashhur tadqiqotlardan biri bayon etiladi: Bandura eksperimenti (1961)

Amerikalik psixolog Albert Bandura bolalardagi agressiv xulq-atvorni shakllantirishda model ko‘rsatishning ta’sirini o‘rganish uchun "Bobo qo‘g‘irchog‘i eksperimenti" ni o‘tkazdi. Eksperiment davomida bolalar ikki guruhga bo‘lindi:

1-guruh: Katta yoshli odam Bobo qo‘g‘irchog‘iga urib, unga tajovuzkor munosabatda bo‘ldi.

2-guruh: Katta yoshli odam Bobo qo‘g‘irchog‘i bilan tinch va mehribon tarzda o‘ynadi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, 1-guruhdagi bolalar katta yoshli odamdan tajovuzkor xatti-harakatlarni o‘rganib, keyinchalik o‘zlari ham shunday xatti-harakatlarni takrorlashdi. Bu esa bolalar atrofdagi model orqali agressiyani o‘zlashtirishini tasdiqlaydi.

Agressiyani oldini olish usullari

Bolalarda agressiyani kamaytirish uchun quyidagi usullar samarali bo‘lishi mumkin:

Hissiy aqlni rivojlantirish: Bolalar o‘z hissiyotlarini tushunish va ifodalashni o‘rganishi kerak.

Musbat xulq-atvorni model qilish: Ota-onalar va tarbiyachilar sabrli, mehribon bo‘lib, yaxshi xulq-atvorni namoyish etishlari zarur.

Jismoniy zo‘ravonlikni kamaytirish: Bolalarga nisbatan qattiq jazo berish o‘rniga, ularga muammolarni hal qilishning ijobiy usullari o‘rgatilishi kerak.

O‘yin terapiyasidan foydalanish: Agressiyani kamaytirish uchun rasm chizish, loydan haykal yasash kabi o‘yin usullari bolalarga o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashga yordam beradi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiya tabiiy himoya mexanizmi yoki atrof-muhitga moslashish shakli sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Agressiyaning kelib chiqish

sabablari biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq bo‘lib, har bir bola uchun individual tarzda shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning agressiv xatti-harakatlari ularning hissiy rivojlanishi, oilaviy tarbiya, muhit va tashqi ta’sirlarga bog‘liq ravishda shakllanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga asoslangan tadqiqotlari (1961) shuni ko‘rsatadiki, bolalar kattalar xatti-harakatlarini kuzatib, o‘zlashtiradilar va ularni takrorlashga moyil bo‘ladilar. Shuning uchun ota-onalar, tarbiyachilar va pedagoglar bolalarga namuna bo‘lishi muhimdir. Zo‘ravonlik sahnalari va tajovuzkor muhitda o‘sgan bolalar tajovuzni me‘yoriy xulq-atvor sifatida qabul qilishlari mumkin. Shu bois, bolalarning psixologik farovonligi uchun tarbiya jarayonida hissiy aql va konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

Agressiyani kamaytirish uchun bolalarga muqobil muloqot usullarini o‘rgatish, ularga ijobiy rag‘batlantirish berish va konstruktiv faoliyat turlariga jalb qilish samarali usul hisoblanadi. Bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lsa, agressiyaning kamayishi kuzatiladi. Shu bilan birga, bolalarga jamoada ishlash ko‘nikmalarini singdirish, empatiya va hamdardlikni rivojlantirish, shuningdek, ularning hissiy muvozanatini saqlashga yordam beradigan treninglar tashkil etish tavsiya etiladi. Kelajak tadqiqotlar bolalarning agressiv xatti-harakatlarini yanada chuqurroq o‘rganish, ularni oldini olish va boshqarish bo‘yicha innovatsion pedagogik va psixologik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilishi lozim. Mazkur mavzu bo‘yicha ilg‘or ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy tajribalarni kengaytirish pedagoglar, psixologlar hamda ota-onalar uchun muhim vazifa bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Archer, J. (2006). Testosterone and human aggression: An evaluation of the challenge hypothesis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(3), 319-345.
2. Huesmann, L. R., & Eron, L. D. (2003). The development of aggression in American children. *Psychological Review*, 110(3), 376-387.
3. Patterson, G. R. (2002). The Early Development of Coercive Family Processes. *Social Learning and Clinical Psychology*, 21(1), 17-33.
4. Tremblay, R. E. (2000). The development of aggressive behavior during childhood. *Child Development*, 71(1), 43-57.
5. Abduqodirov A. A. (2010). Bolalar psixologiyasi: Rivojlanish va tarbiya jarayonlari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Yo‘ldoshev U. A. (2015). Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
7. Qosimova M. R. (2018). Bolalar psixologiyasi va tarbiyasi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Karimova D. (2021). Maktabgacha ta’limda psixologik yondashuvlar. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
9. Jo‘rayev N. (2013). Ota-onalar va pedagoglar uchun psixologik maslahatlar. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №2, 45-52.

10. Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575-582.